

Jac Horde - *Het nieuwe liedboek* – (vanuit liturgisch perspectief)

Gepubliceerd in *Musica Sacra* 80 (februari 2014)

Zoals Hans Jansen in zijn vorige, heldere betoog over het nieuwe liedboek reeds aankondigde zal het liedboek onder meer ook door een liturgische bril bekeken worden. Toen hij het aan mij vroeg en ook de nieuwe aanwinst toestuurde, ben ik na enige aarzeling achter de PC gaan zitten (vroeger zou dat heten: "in de pen geklommen"). En meteen ben ik in m'n verhaal beland: het is een kwestie van met de tijd meegaan, en zo is dat dus ook met een nieuw liedboek.

Hiervoor moest ik mijn liturgische bril wel even oppoetsen. Tenslotte is het hele voorbereidingsproces bij het ontstaan van het nieuwe liedboek sinds mijn vertrek (zomer 2009) naar Duitsland langs me heen gegaan en dacht daar niet zo veel meer mee van doen te hebben. Ware het niet dat ik sinds kort naast de kerkmuzikale activiteiten in de *Evangelische Kirche* ook aan de *Nederlandse Kerk in Duitsland* in Stuttgart een steentje bijdraag en daardoor toch nog met het nieuwe liedboek te maken krijg.

Toen ik het Liedboek "Zingen en bidden in huis en kerk" voor het eerst in handen kreeg was de eerste gedachte: wat een licht compact boekje voor meer dan 1000 liederen, waarmee ik niet wil zeggen dat het meteen te licht bevonden is. Het flinterdunne papier en het beperken van achtergrondinformatie, zoals korte biografieën (die ik wel mis), zijn daar debet aan. Voorts valt je het fris groenblauwe puur natuur design van de kaft op (er is ook een oranje rood versie, hoorde ik), niet dat ernstige, statige kerkboek met kruisje of christogram van 1973. Een marginale opmerking, maar toch? Ten slotte gaat het niet om de verpakking, maar om de inhoud. En daarvoor zet ik nu, in dit geval mijn luthers-liturgische bril op het puntje van m'n neus en blader het liedboek door.

Inhoud, indeling en liturgie

Vanuit mijn optiek is een eerste gegeven voor de liturgie het kerkelijk jaar, van Advent tot Advent. Deze rubriek stond en staat in de meeste gezangboeken, eventueel na psalmen en cantica, als eerste aangegeven, zoals in de hervormde bundel 1938, het lutherse gezangboek 1955, het Franse "Nos coeurs te chantent" 1979 (année liturgique) en ook, een lange traditie volgend, het huidige Duitse *Evangelisches Gesangbuch*. Met de komst van het Liedboek voor de Kerken in 1973, waarin de lutheranen uiteindelijk mee gingen, werd het "kerkelijk jaar" naar achteren geschoven. Het Oude Testament kwam meer in de belangstelling te staan, het werd de eerste schriftlezing en daarvoor werden dan ook vele nieuwe bijbelliederen geschreven. En zo plaatste men eerst de bijbelliederen, van Genesis tot Openbaring. In feite is dit voer voor theologen, ik ga hier nu niet verder op in.

Met de komst van het Liedboek voor de Kerken kwam ook het Geneefse Psalter binnen het bereik van de lutheranen, wat ook wel weer een verrijking betekende. De gemeente kon zo meer betrokken worden bij het zingen van de Introïtus, waarvoor antifonen bij de psalmmelodieën werden geschreven. Het onberijmde psalmzingen op psalmtonen werd door de meeste lutherse cantorijen daarnaast nog gepraktiseerd. Zo blijven de Psalmen liturgisch gezien als Introïtus en Graduale een belangrijk bestanddeel in het proprium.

Van oorsprong hadden we te maken met twee boeken: Psalmen (in het begin van de reformatie in Nederland hét liedboek voor de calvinisten) en Gezangen. In het vorige Liedboek was er nog een duidelijk onderscheid tussen het Geneefse Psalter en de Gezangen, zelfs wat de lay-out betreft. In het nieuwe liedboek worden de PSALMEN als liederen ingelijfd door deze twee boeken door te nummeren. Een bezwaar vind ik toch, dat het boek van de Geneefse Psalmen als het ware verminkt is door allerlei andere vormen van psalmen er tussen te plaatsen als a,b,c,d,enz. nummers, ofschoon het de praktijk kan dienen. In bijvoorbeeld het Tsjechisch gezangboek worden de 150 psalmen en gezangen ook

doorgenummerd, maar hier blijft het dus een geheel en duidt men de psalmen nog apart met (Ž=Ps.) aan; overigens vervolgt men ook hier met het kerkelijk jaar. In het "*Evangelisches Gesangbuch*" ontbreekt het psalter, maar is een selectie daarvan te vinden bij "*Psalmen und Lobgesänge*". Voor Nederland was het aparte Psalter juist iets unieks. Overigens is het goed om te zien dat ook onberijmde psalmen en antifonen zijn opgenomen, nu ook verspreid over meerdere rubrieken(!). Jammer genoeg mis ik hierbij een lutherse inbreng, die juist op dit terrein een rijke traditie heeft. Reeds in de oude hervormde bundel van 1938 kwam het onberijmde zingen voor, een chant op de lofzang van Maria (gez. 9), die het overigens ook niet gehaald heeft in het vorige "Liedboek voor de Kerken".

Hiermee belanden we dan gelijk in de volgende rubriek van de **CANTICA**, zoals dat in het verre verleden in feite ook het geval was (Eenige gezangen), een logisch vervolg op de Psalmen. De drie belangrijkste: Magnificat, Benedictus en Nunc Dimittis die een plek hebben in de getijdediensten staan nu tussen meerdere bijbelse lofzangen, op zich een welkome aanvulling. Hier ook weer een ruim aanbod met diverse varianten a,b,c genummerd. Misschien pasten de Lutherse cantica hier niet zo goed tussen (?), maar een strofisch Lutherlied "Nu laat G'uw knecht in vrede gaan" had hier toch een plaats kunnen krijgen. Zoals in het vorige liedboek volgen dan na de psalmen (incl. de cantica) de bijbelliederen, nu **BIJBELSE VERTELLIEDEREN** genoemd, waarschijnlijk om bijbelliederen en cantica goed te onderscheiden denk ik dan. Ik mis in eerste instantie veel nieuwe inmiddels vertrouwd geworden bijbelliederen, maar bij nader zoeken blijkt dat menig bijbellied in andere rubrieken een plaats gekregen hebben (het internationaal bekend geworden "God heeft het eerste woord" was in het vorige liedboek een "gouden" opener). Het gaat hier echt om meestal vrolijke, onbekommerde bijbelliedjes, die het bijbelse verhaal navertellen en ook zeer geschikt zijn voor kinderkoren. Ook pennenvruchten van lutherse huize kom ik tegen: o.a. van Wonno Bleij en Marijke Bleij-Pel. Bij elkaar is deze rubriek een kleine afschaduw van "Alles wordt nieuw" met ook menig lied van Wim ter Burg, die op het terrein van het bijbelse kinderlied z'n sporen zeker heeft verdiend. Het klopt dus: het zijn echte vertelliederen en de andere bijbelliederen zijn dus verdeeld over de andere rubrieken. Daarvoor zijn tenslotte de registers. En dat had met alle a,b,c-psalmen bijvoorbeeld ook een mogelijkheid geweest. Voor het liturgisch gebruik was de voormalige rubriek bijbelliederen praktischer. Maar "so what", het blijft toch een kwestie van bladeren en zo blader ik nu ook verder en kom bij de

GETIJDEN VAN DE DAG

Bij getijden gaat het om de tijd, de tijd van de dag, 's morgens,'s middags en 's avonds. 's Morgens, na het ontwaken, doen we onze mond weer open en in de metten klinkt dan ook als eerste: "Heer, open mijne lippen". In de vespers wordt begonnen met "onze hulp" en 's avonds laat bidden we om Gods zegen voor de nacht, welke dan ook; het werk is gedaan, geen lezing en overdenking meer. Deze subtiele verschillen in de getijden vind ik niet terug in één liturgie voor alle getijden (190a). Zeker, er worden voor de verschillende getijden naar de bijbehorende cantica verwezen, waarbij ik het alternatief van het Te Deum (411-413) voor het morgengebed mis. Ook wordt er bij voorkeur bij de psalm(en) een onberijmde vorm aanbevolen (ook hier hadden de Lutheranen een bijdrage aan kunnen leveren). Bij deze rubriek "getijden van de dag" worden ook andere verrichtingen van de dag betrokken, zoals de maaltijd, waarvoor o.a. het tafellied "Het eten staat op tafel klaar" (230). Wat hier echter op tafel komt is een echte hutspot, namelijk alle ingrediënten voor heel de dag bij elkaar, zoals in de eerste aangegeven orde voor een getijdedienst: een "*Eintopf*" voor alle maaltijden van de dag. Zeker, er wordt verder nog allerlei liturgisch materiaal aangeboden voor de vespers, metten en completen, om het in de oude begrippen te zeggen; in nr. 196 wordt bij de term dagsluiting toch ook nog (completten) vermeld. Van Anglicaanse huize tref ik de vaste

gezangen aan voor een avondgebed (191), in dit geval ook beginnend met "O Lord open Thou our lips"! Voorts veel morgen- en avondliederen en gebeden, teveel om op te noemen, maar waarover ongetwijfeld later in een komende uitgave dieper op ingegaan zal worden.

DE EERSTE DAG

Nu komen we aan de hoofdmoot: DE EERSTE DAG, de vaste en wisselende gezangen voor de orde van dienst op zon- en feestdagen. "Deze hoofdrubriek begint met een toonzetting van de vaste liturgische gezangen volgens de lutherse traditie"(270), zo lees ik in de voorafgaande toelichting. Maar helaas, van traditie is geen sprake, want al de vertrouwde formuleringen moesten op de schop: het Gloria werd gewijzigd in "Glorie aan God" i.p.v. "Ere zij God" en "bij mensen des welbehagens" is veranderd in "in mensen heeft Hij behagen"; in het Sanctus, moest "de Here Zebaoth" plaats maken voor "de Heer van de machten" en in het Agnus Dei wordt de zaak maar eens omgedraaid: "Christus, o Lam Gods" wordt: "Lam van God, o Christus" enz. enz. Gaat het om taalvernieuwing, waarbij de oude vorm van het genitief niet meer kan? Nee, want even verder op in het Sanctus staat: "die der wereld zonden draagt" en in de andere ordinaria lees ik ook nog "Ere zij God" en "Lam Gods". Het kan dus nog. Het komt me alles muzikaal en theologisch wat betweterig over.

Jammer dat in een zo vertrouwde en nog steeds hanteerbare liturgie de tekst veranderd moest worden met alle muzikale hobbels inclusief.

Wanneer bij de vaste gezangen ("ordinarium") ook alle andere acclamaties van de liturgie geplaatst worden (begrippen als ordinarium en proprium lopen nu wat door elkaar), zouden van de lutherse liturgie ook het "gloria Patri" (of een vermelding naar nr. 195) en de doxologie na het "onze Vader" hier op hun plaats zijn geweest. Om dezelfde reden ontbreekt aan het begin de gesproken voorbereiding met het confiteor, ook al wordt er genoeg materiaal van drempelgebeden en -liederen aangeboden. Trouwens, aan het begin van de dienst is het goed om wat stiller en ingekeerder te beginnen; we hoeven niet alles te zingen. Bij mij klinkt gezamenlijk gesproken tekst, zoals in Duitsland bij de psalmen het geval is, ook als muziek in de oren. Ik herinner me dat Willem Mudde vroeger waarschuwde voor verliederlijking van de eredienst door een teveel aan gezongen liturgie en liederen. Het is van de redactie een goede gedachte geweest om de vaste gezangen van de lutherse liturgie als eerste te plaatsen, maar een complete orde van dienst was beter geweest, aangezien men ook vervolgt om per onderdeel van de eredienst een subrubriek te wijden. Aan deze liturgie had men zich kunnen oriënteren. Het wil dus niet zeggen dat alles maar bij het oude moet blijven. Het is een goede zaak om het ook eens anders te zeggen en te zingen. Daarvoor zijn er dichters en componisten, die in het nieuwe liedboek een ruime kans gekregen hebben. Een mooi voorbeeld is het "Onze Vader" vanuit de nieuwe bijbelvertaling van Jetty Podt, waarbij zich muzikaal nog een duidelijke afscheiding tussen het eigenlijke gebed en de doxologie aftekent (369e). Toch blijft de oude formulering onmisbaar (bijv. bij begrafenissen etc.), die iedereen meteen mee kan spreken, zoals dat ook met andere liturgische teksten het geval is. Voor andere en actuelere teksten en melodieën is een ruime keuze van "ordinaria", waarvan wij sommigen reeds kennen vanuit het "Dienstboek, een proeve", waarvoor de Prof. Dr. van der Leeuwstichting met het "oecumenisch ordinarium" ook een belangrijke bron is geweest. Wanneer deze ordinaria zo in de diverse opeenvolgende subrubrieken worden opgedeeld bestaat het gevaar dat van alles een brokje wordt genomen en zo het reeds eerder genoemde 'hutspot-gerecht' ontstaat. Ook Luthers erfgoed tref ik aan: bij "Credo" (een ordinariumonderdeel) zie ik Luthers berijming "Wir glauben all an einen Gott" staan (341); eveneens het danklied (na de uitreiking): "God zij gezegend! Laat ons dank bewijzen" (375). Ik ontdek ook het Hemelvaartslied van Dr. Willem Mudde: "Gij, Jezus Christus, opgestegen", nu als avondmaalslied gedacht vanwege de zinnen "o Heer die ons uw lichaam bood als ' t

levensbrood" en "Gij, kracht, verhuld in brood en wijn"; Mudde leefde nog in een tijd dat in Nederland tijdens op Hemelvaartsdag gehouden feestelijke bijeenkomsten het avondmaal werd gevierd. Zo komt de oude Prof. Dr. Boendermaker (Sr.) toch ook nog in beeld in het nieuwe liedboek. Deze en andere lutherse pareltjes zijn dus niet allemaal verloren gegaan en vormen een klein onderdeel van het vele dat geboden wordt, van litaniegebeden tot gebedsacclamaties bij de tijden van het jaar. Eén ding wil ik nog kwijt: bij het Lofgebed uit de Didaché, getoonzet door Willem Vogel (402a) mis ik de muzieknoot van de voorzanger, zoals dat bij meerdere responsoriale gezangen in dit liedboek het geval is.

Is dit een boek alleen voor ingewijden? Al staat het wel in de kooruitgave is dit een inconsequentie t.o.v. andere aangeboden liturgische gezangen met voorzanger en koor/allen. Misschien willen eenvoudigen van geest dat in huis en kerk ook eens nazingen. En dat geldt ook voor de op zich verdienstelijk aangeboden "tonus peregrinus" voor het zingen van het psalmwoord bij het Halleluja in de lutherse liturgie (270c): een notatie voor kenners; en voor deze groep: wanneer ik met een loupe er naar kijk, ontbreekt een leeghoofd naast de laatste ictusnoot. Maar na deze nietige krent uit de pap beland ik na 235 bladzijden liturgische gezangen van dit liedboek (met dienstboektrekjes) bij de

GETIJDEN VAN HET JAAR

Onder deze hoed vangt men het "kerkelijk jaar" met alle kerkelijke feesten (tegenwoordig meer in periodes verpakt) en gedenkdagen, aangevuld met andere in het "kalenderjaar" voorkomende elementen als bevrijdingsdag en jaargetijden. In Duitsland mag ik gelukkig nog van een "*Kirchenjahr*" spreken, waarbij de daarbuiten vallende thema's etc. in aparte rubrieken voorkomen. Dan denk je na zoveel bladzijden liturgische formules: ha, en nu eindelijk de liederen. Maar niets is minder waar: we beginnen met antifonen bij de Introïtuspsalmen voor de vier adventszondagen. Op zich niets op tegen en heel bruikbaar materiaal. En dan begint het met Luthers adventslied "Nun komm der Heiden Heiland". Aan de eerste drie mooie klassieke advents- en vele andere liederen zijn bijbehorende canons toegevoegd, die eventueel ook in afwisseling met de andere strofen gezongen kunnen worden. Ook voor de andere kerkelijke feesten van het jaar zijn Introïtusantifonen opgenomen. Zo is er dus naast de liederen ook nog veel ander liturgisch materiaal tussen geplaatst, zoals de 4-stemmige Taizé gezangen (ook in de franse taal) en een Grote litanie van Huub Oosterhuis voor de "Drie dagen van Pasen". Voor dezelfde tijd een "Aanklacht onder het kruis" (597-Sytze de Vries en Christiaan Winter). Naast het vele gebodene, waar ik nu verder niet op in ga, zie ik ook een bijdrage van een oud werkweekganger, Jan Marten de Vries: lied 638, een opgewekte Paasroep op tekst van Ronald da Costa, waar hij de muziek voor schreef, wat in afwisseling door verschillende groepen gezongen kan worden. Zo worden vervolgens alle getijden van het jaar ingevuld, oude en nieuwe liederen én gezongen liturgie, waarover een volgende scribent zich het hoofd zou kunnen buigen.

Tenslotte volgen dan nog de rubrieken

LEVEN en SAMEN LEVEN

Ik noem ze maar in één adem om dat beide titels veel raakvlakken hebben. Zo gaat het in "Leven" om liederen van de wieg tot het graf, zoals "Levenstijd -reis en -grens". Ik lees hier o.a. een gevoelvol gedichtje over "oma's bril" (blz.1490) van Ted van Lieshout. Hoewel "Trouw" in deze cyclus past, ligt een associatie met "samen leven" voor de hand. Trouwens, trouw is mooi gevonden: onder deze hoed zijn alle samenlevingsvormen gevangen. Dat we hier met moderne rubrieken te maken hebben getuige ook de vele moderne teksten en melodieën met onderwerpen als scheiding etc. Hierbij komen dan nog de thema's "Bidden" en "Geloven" aan de orde, met veel liederen voor de evangelische stroming en ook oude bekende piëtistisch getinte liederen als "Jezus, mijn verblijden"(907) en "Wat God doet dat is

welgedaan"(909). Hiermee zijn we al met één been in de laatste rubriek van beland, waar "samen leven" begint met de "Kerk". Hier kom ik nog een paar verdwaalde schapen tegen, die in andere rubrieken ook hadden kunnen grazen, zoals lied 966 "Het heil des hemels werd ons deel" (bijv. bij de doop) en lied 967: "Zonne der gerechtigheid" (ook heel geschikt voor 1e advent!) Bij "Schepping" kom ik naast het lied 982 "In de bloembol is de krokus" (een grappige beeldspraak) nog een oude bekende tegen: "de vogels van de bomen die lopen door de lucht" (979), in zijn vorige leven een bijbellied. In de subrubriek "Gerechtigheid" tref ik een chant aan op de "Zaligsprekingen" uit Matteüs 5 (in het voornoemde Franse liedboek bij de cantica geplaatst), die overigens goed op dit thema past vanwege "de vreedstichters", zoals Dietrich Bonhoeffer, voor wie dit bijbelgedeelte een bron van inspiratie was. Ik zie ook nog een (pelgrims)psalm staan (999), hier bijgeplaatst vanwege de zinsnede "Laten uw priesters zich kleden in gerechtigheid, uw getrouwen juichen van vreugde" (NBV Ps. 132:9), door Huub Oosterhuis verwoord met: "de plaats waar recht wordt gedaan", de plek waar je uiteindelijk recht hebt om te wonen, te rusten, filosofer ik verder.

Het is allemaal na te volgen, maar het laat ook zien dat het niet zo eenvoudig is om een bepaald lied onder één hoed te vangen.

De laatste rubriek "Vrede" begint met "Rechter in het licht verheven" (1008), voorheen meer als "Dies Irae"-lied gedacht, hier vanwege de zin: "Laat de vrede eindelijk komen" geplaatst. Het zou ook niet ondenkbaar zijn om het lied aan het begin van de dienst als confiteor te zingen: "scheld ons onze schulden kwijt". Het zou bij wijze van spreken als een grote antifoon aan het begin en het einde van de dienst gezongen kunnen worden!

Tenslotte een citaat uit lied 1015, denkende aan de kerkmusici, die wel van alle markten thuis moeten zijn om hun taak goed te kunnen vervullen: "Tot het uiterste, in alle uithoeken, tot aan je grenzen, mag je gaan tot er vrede is". Zo zou het artikel even omvangrijk kunnen worden als dit liedboek, dat ik nu maar sluit.

Conclusie en aanbevelingen

Na deze rondgang (met grote stappen) door het nieuwe liedboek kan ik mijn, naar ik hoop, niet al te donkere bril afzetten. En zoals bij het afzetten van een zonnebril wordt het ineens weer lichter en schijnt alles weer helder, fris blauw en groen.

Tenslotte is er een grote positieve kant aan de zaak: de oecumene, iets waar in Lutherse kring dr. Boendermaker Jr. zich in het bijzonder voor heeft ingezet. Vier verschillende kerkelijke stromingen (met onderstromingen) met zo'n welgeteld? 67 commissieleden zijn om de tafel gaan zitten om het nieuwe liedboek inhoud te geven: oecumenisch protestant, klassiek gereformeerd, basisbeweging en evangelisch, samen te vangen onder "katholiek", één algemene christelijke kerk, aangevoerd door coördinator en eindredacteur Ds. Pieter Endedijk, die inmiddels ook tot de Lutherse familie behoort! Vandaar dat het liedboek vooral een bont boeket is geworden, om de hutspotterm maar even te verlaten en het (véél)kleuriger te zien. In die oecumenisch protestantse tak zit ondermeer de nieuw gevormde Protestantse Kerk van Nederland, waaronder weer de Lutherse Kerk. Zo gaat dus de Lutherse Kerk in het geheel op en dreigt ook de Werkgroep voor Kerkmuziek en zijn oprichter Dr. Willem Mudde een beetje uit het zicht te raken. Dat wil overigens niet zeggen dat alles geen zin heeft gehad, integendeel. De calvinisten hebben de grote waarde van Luthers opvattingen over kerkmuziek ingezien en zijn in het grote koor mee gaan zingen. En wat gebeurt er met pasverliefden: het kan niet op, het slaat allemaal een beetje door.

De taak van de Werkgroep is niet om de zaak af te remmen, maar om bij te sturen, liturgisch en muzikaal een goed voorbeeld te geven en ook van zich te laten horen, zoals zij dat altijd gedaan heeft.

Bij het maken van een nieuw katern is het dus zaak om niet in de oude fout te vervallen

om een teveel aan allerlei alternatieven op te nemen, maar om een duidelijke liturgie (orde) aan te rijken. De objectieve gregorianiek blijft daarvoor het meest geschikt. Alle andere meer persoonlijke uitingen kunnen daarnaast gebruikt worden vanuit even zovele andere uitgaven. Meestal worden voor bijzondere feestelijke diensten aparte liturgieën gemaakt en hoeft dus niet alles in één katern geplaatst te worden. Om eerder genoemde redenen is het ook raadzaam om de lutherse getijden te plaatsen. Daarnaast zouden bijvoorbeeld de onberijmde psalmen op de zo vertrouwde psalmtonen voor alle zondagen van het kerkelijk jaar en voor de verschillende getijden een plaats kunnen krijgen. Eventueel kunnen verloren gegane (en nieuwe liederen) van het lutherse erfgoed nog toegevoegd kunnen worden, om zo maar iets te noemen. Maar dan wordt het weer een apart boekje, op zich ook een optie. Dit alles zou niet nodig geweest zijn wanneer men bij het samenstellen van het liedboek het Duitse principe van het *Evangelisches Gesangbuch* had gevolgd, namelijk door het boek te verdelen in een "*Stammteil*" met liederen voor algemeen gebruik en een "*Regionalteil*" met de specifieke liederen en/of liturgische gezangen voor de verschillende "stromingen". Dat is natuurlijk kostbaarder, maar wel effectiever: iedereen heeft meer van het zijne. Oecumene is tenslotte geen eenheidsworst maar wordt gevormd door een veelvoud van geloofsovertuigingen met hun eigen culturen onder één noemer: "Sola Fide"!